
NEMZEDÉKEKTŐL ÉLETSZAKASZOKIG

TÖRTÉNETI VIZSGÁLÓDÁS ELTOLÓDÓ SZOCIOLÓGIAI TÉMÁKRÓL ÉS SZEMPONTOKRÓL¹

Somlai Péter

A nemzedéki probléma a szociológia legkedveltebb témái közé tartozott, s így került a közvélemény fókuszába az 1970-es években. Mindez főleg a hatvanas évek Nagy Generációjának köszönhető. 1968 diáklázadásai és feszültségei azonban lecsillapodtak, a Nagy Generáció tagjai beilleszkedtek a többségi társadalomba, s egy idő múlva a társadalomkutatók a nemzedéki konfliktusok helyett más témákra lettek figyelmesek és új szempontokat követtek.

Az 1980-as évektől erős differenciálódás, tematikai és intézményi átrendeződés kezdődött a szociológiában. Az alap kutatásokhoz és a hagyományos „ágazati szociológiákhoz” képest olyan területek és kutatási egységek törtek előre, mint például a „Gender”, a kommunikáció, a régiók, a kisebbségek és etnikumok vizsgálata. Egyre többen vizsgálódtak a „gyermek- és ifjúkor szociológiája” vagy a „szociálgerontológia” keretei között. Vagyis a nemzedéki konfliktusok helyett mindinkább az emberi életút és annak szakaszai foglalkoztatták a szociológusokat is.

Tanulmányomban ezt a folyamatot fogom nyomon követni. Az itt jelzett részletek és mozgások hátterében persze fontos népesedési és szociokulturális változások, a második demográfiai átmenet, illetve a posztindusztriális társadalmak kialakulása húzódik meg. Érdemben nem írhatok minderről, hiszen itteni vizsgálódásom célja sokkal korlátozottabb: a nemzedékek és az életút szociológiájának máig tartó történetét, de ennek is csak fő vonalait próbálom áttekinteni.

¹ Tanulmányom az OTKA K 81285. nyilvántartási számú támogatásával készült.

KÉT NEMZEDÉKI HIPOTÉZIS

A nemzedékek egymásutánját és a nemzedékváltás szabályszerűségeit a 19. századtól a születések biológiai ritmusával magyarázták. Ám a ritmus pontosabb megállapítása és a nemzedéki határok kijelölése többé-kevésbé önkényes. Függhet demográfiai paramétereiktől (például a gyermekvállalás átlagos életkorától), de egyéb tényezőktől is, például a jogi szabályozástól.

A jogrendszerekben, miként a magyarországiban is, többféle nemzedéki életkor-meghatározás található. Különbőség van a gyermekvédelem, a polgári jogképesség és a büntetőjogi beszámítási képesség korhatára között (Gyurkó 2008). Az időskor (s az általa jogosított ellátások) korhatára sem egységes.

Mindenesetre az úgynevezett „*pulzálás* („*pulse-rate*”) *hipotézis* az emberi termékenység egyetemes adottságait veszi figyelembe (Jaeger 1985). Eszerint a mindig újabb születési korcsoportok vagy kohorszok megjelenéséből lehet következtetni a változás és megújulás szükségszerűségére. Hosszabb ideig a szociológusok is elfogadták ezt a hipotézist – de inkább előfeltevésszerűen, semmint alaposabban megvizsgálva. 1928-ban jelent meg az első olyan munka, Karl Mannheim *A nemzedékek problémája* című tanulmánya, amely egy rivális magyarázattal állt elő.

Mannheim a történelmet, nem pedig az élettani folyamatokat tekintette a nemzedéki probléma forrásának. Azt hangsúlyozta, hogy különbséget kell tenni egyfelől a nemzedéket alkotó közös „elhelyezkedés”, másfelől a nemzedéki „egység” között (Mannheim 2000, 231. és köv.). A biológiai és társadalmi összefüggéseket az elhelyezkedés szintjén kell elválasztani egymástól. Erre azért van szükség, mert ugyan az egyidejű születés által formált korcsoport felmutatja a biológiai-élettani tényezők szinkronját, de pusztán ezzel még nem alkot nemzedéket. Közös nemzedékhez szerinte csak azok tartozhatnak, akik ugyanabban a történeti-társadalmi térben – „ugyanabban a történeti életközösségben” – születtek és nőttek fel. Az ilyen közös „elhelyezkedés” tehát csak szükséges, de nem elégséges feltétele a nemzedéki összefüggésnek. Ahhoz közös sors is szükséges, ami közös tapasztalatokon, eseményeken, élményeken alapulhat. Ezek által lesznek részesei ugyanazon korosztály tagjai egy nemzedéki kultúrának. Azonos életkorban érik őket azonos hatások, s ezek teszik lehetővé az egymásra hangolódást. „E sorsközösségen belül jöhetnek azután létre a különös nemzedéki egységek” (Mannheim 2000, 235.).

Ez a „*lenyomat-hipotézis*” lényege, amely egy-egy nemzedék arculatában a történelmileg változó erők és sajátos szellemiségek különös lenyomatait, mintázatait látja. Mannheim szerint tehát a nemzedék legfontosabb szociológiai vonása az összetartozás, a korosztály „mi-tudatának” szövetét alkotja. Olyan lelki valóság alakul ki ebből, ami közös orientáción és közös élményeken alapul.

Mannheim elmélete segített azoknak, akik *eszmei irányokat, szellemi áramlatokat és magatartásformákat népesedési folyamatokhoz* és ezeken keresztül társadalmi csoportokhoz próbáltak kötni. Érzékletesen, az utalásokat és szóhasználatot, az asszociációkat és értelmezési szempontokat, tehát a jelentés közösségét kifejezve jelenítette meg ezt a gondolatot például a *Hanyas vagy?* című rádiómonológ, Szilágyi György alkotása: „28-as? Mi félszavakból is megértjük egymást. Ugyanazt a nótát fújjuk, nem igaz?”

Nagyon sok elemzést lehetne említeni, amely egy-egy nemzedék ilyen, történelmileg keletkezett egységéről szól. Írtak például az első világháború amerikai és európai nemzedékéről, az USA-ban a New Deal és a vietnami háború nemzedékéről, Spanyolországban az 1898-asokról, Németországban a Gruppe 47 íróinak nemzedékéről (Jaeger 1985). *Csoportkép nőkkel* című könyvében Neményi Mária egy olyan magyarországi nemzedék női tagjairól írt, akik az 1945 utáni években születtek és a kilencvenes évek második felében, amikor mélyinterjúkat folytattak velük, 50 év körüliek voltak (Neményi 1999). Valamennyien egy budai lánygimnázium egyik osztályának tagjai voltak, s a szerző szerint „összekötő hidat” képeztek a második világháború idején született szülők, illetve az 1989-es rendszerváltást kamaszként átélő gyerekek nemzedéke között.

Mannheim koncepciója a német idealizmus filozófiájában és a szellemtörténet hagyományában gyökerezik. Számára – elsősorban Dilthey nyomán – a magánvaló és magáértvaló lét, az objektív és szubjektív szellemisség megkülönböztetése szolgált alapul. A tanulmány azonban további fontos szempontokkal és tézisekkel gazdagította a nemzedékek szociológiai elméletét.

Legfontosabb ezek közül *az egyidejű nem egyidejűségének* tézise. Eszerint minden korszakban különböző nemzedékek élnek együtt. Ezek tagjai azonban mégsem egyformán élnek meg egy-egy időszakot, hiszen ugyanazt az eseményt, történetet, időtartamot másként érzékeli, és másképpen dolgozza fel a gyerekek nemzedéke, mint a felnőtteké, és megint másképp az öregeké. „Mivel azonban csak a megélt idő valóságos idő, voltaképp mindegyik nemzedék minőségileg teljesen különböző belső időben él” – írja Mannheim, majd az általa „romantikusan féktelennek” nevezett művészettörténészt, W. Pindert idézi arról, hogy a különböző nemzedékek tagjai számára mit jelent egy bizonyos időszak: „Mindenki a vele egykorúakkal és az eltérő korúakkal együtt él az egyidejű lehetőségek bőségében. Ugyanaz a kor mindegyiküknek más-más idő, nevezetesen *önmagának egy másik korszaka*, amelyben csak a vele egykorúakkal osztozik” (Mannheim 2000, 209.).

A tapasztalatok és kifejezések ilyen különbségei más perspektívát és elvárás-horizontot biztosítanak az egyes nemzedékeknek. Ezért mások az idősebbek történelmi szempontjai, értelmezési dimenziói, mint a fiatalokéi (Mannheim 2000, 209.).

A fiatalok érése és az előttük járók öregedése *nemzedékváltást* eredményez. Mannheim a nemzedékváltás folyamatának öt sajátosságát különböztette meg (Mannheim 2000, 220.). Ezek a következők:

- a) folyamatosan újabb kultúrahordozók jelentkeznek;
- b) a kultúra korábbi hordozói eltűnnek;
- c) a mindenkori nemzedéki összefüggés hordozói a történelmi folyamatnak csak egy bizonyos, időben körülhatárolt szakaszában részesednek;
- d) a felhalmozott kulturális javak folyamatos továbbadására (átörökítésére) van szükség;
- e) a nemzedékváltás folytonos.

Egymást követő nemzedékekről sokszor végeztek összehasonlító elemzést történészek és szociológusok. Egy-egy történelmileg fontos esemény – például háború vagy forradalom – után gyakran használták értelmezési keretként a nemzedékváltást. Így járt el például Szekfű Gyula, aki 1920-ban, a forradalmak után jelentette meg a *Három nemzedék* című könyvét, a magyarországi szabadelvű politika és gondolkodás mélyen haladásellenes, konzervatív kritikáját. Rendszeresen végeznek idősoros elemzéseket demográfusok, társadalomtörténészek, szociológusok, és ilyenkor hasznos lehet a nemzedékek adatainak összehasonlító elemzése. Úgy, ahogyan például Nagy Péter Tibor hasonlította össze a magyarországi diplomások helyzetét 1930-ban és 2000-ben (Nagy 2012).

De a művészet és az irodalom történetében is jól ismert értelmezési séma a „fiatalok” szembeállítása a régebbi, idősebb nemzedékkel. A festészet, építészet, zene és szépirodalom történetében sokszor zajlott műfaj- és stílusváltás, a művészi formák megújítása vagy újrafelfedezése Ennek során érvelni kellett az új formák és hangok érvényessége mellett. Azt kellett kiemelni, hogy „változnak az idők”, s hogy az új körülmények új szellemiséget kívánnak. Az irodalmi kritika és az irodalomtörténet ilyen emancipatorikus szándékát hangsúlyozta például Szilágyi Márton a magyar irodalom egy 19. és egy 20. századi nemzedékváltása kapcsán (Szilágyi 2008). Több irodalomtörténész elemezte már a *Nyugat* nemzedékváltásait (Garami-Mekis-Németh 2012). E folyamatok során az első nemzedék tagjai (például Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső) után az 1910-es évek végétől kezdtek publikálni a második nemzedékhez tartozók (például Szabó Lőrinc, Illyés Gyula), s aztán a harmincas évektől a harmadik, az Ezüstkor nemzedékének tagjai (például Weöres Sándor, Radnóti Miklós). A nemzedék fogalma „termékenyebben használható ott, ahol hagyomány és újítás kapcsolata sokszor igen éles fordulatokban nyilvánul meg” – írta például Lackó Miklós az 1930-as években feltűnt fiatal alkotókról (Lackó 1988, 309.), vagyis kevésbé a tudományban és inkább például a festészetben (Európai iskola) vagy a *Nyugat* újabb lírikusainál (Weöresnél vagy Vas Istvánnál).

De milyen szabályszerűség szerint folyik, és mivel jár a nemzedékváltás?

MINTAÁTADÁS ÉS KONFLIKTUS

A nemzedékváltás folyamatában két, egymástól eltérő, de nagyon is összefüggő mechanizmus, a *mintakövetés* és a *konfliktus működését* figyelhetjük meg. E folyamat során a fiatalabbak ismereteket és motivációkat, jeleket és jelentéseket, intézményeket és magatartásformákat, készségeket és szükségleteket vesznek át az idősebbektől. A mintaátadás és mintakövetés a szocializáció folyamatában megy végbe, és sokféle eredménnyel jár. Legáltalánosabb eredménye a kultúra átörökítése és a társadalmi beilleszkedés. De a szocializációnak vannak sajátos, egy-egy civilizációra, nemzetre, régióra, sőt egy-egy családra jellemző tartalmai is. Például a foglalkozási dinasztiák sora, amelyekben – esetleg eszközök és javak mellett – főleg érdeklődést, tudást és ügyességet örökítenek át egyik nemzedékről a másikra.

Az ilyen „dinasztikus” családtörténeteknek szerteágazó szakirodalma van. Például magyar történészek egy közelmúltbeli konferencián (Gyáni–Lánczay 2008) mutatták be debreceni kereskedőcsaládok, tószegi fazekasok nemzedékeit, erdélyi református lelkész-dinasztiákat, illetve a Karinthy-család generációit.

A szociokulturális modernizáció folyamata alapos változásokkal és fokozott mobilitással jár. Ennek során az új nemzedékekkel új szavak és gesztusok keletkeznek, átalakul a beszéd és a látásmód, változik a jelentés. A fiatalok sok mindenről mást értenek, mert újfajta érzékenység alakul ki bennük, mást kezdenek szeretni és bírálni, átértékelik a múltat és a történéseket, de a jelen körülményeket, intézményeket és embereket is.

Mindez nemzedéki *konfliktusokkal* jár. A fiatalok szembekerülnek szüleik nemzedékével. Kinevethetik például a régi divatot. Így tettek az 1980-as évek fiataljai az apák egykori „klottnadrágjait” vagy „Dinamo-gatyáit”, vagyis az 1950-es és 1960-as évek sportruházatát látva.

A szembenállásban fontos szerephez jutnak a kortársak. A barátok, barátnők, ismerősök csoportjai, a köztük szövődő nyílt és rejtett hálózatok mind a nemzedéki azonosságot erősítik, azokat a kulturális mintákat, amelyek a fiak és lányok nemzedékét megkülönböztetik szüleikétől. A nemzedéki azonosság tudata érvényesíti az új értékeket és életcélokat, az új szükségleteket és ízlést, az új erkölcsöt és magatartásnormákat.

Az új minták érvényessége megingatja az idősebbek tekintélyét és hatalmát. Ezért tolóddhatott el a mintakövetés folyamata, és így cserélődhetek fel kollektív szereplői. A fogyasztás és szabadidőtöltés legtöbb területén, főként az öltözködésben és divatban többen megfigyelték ezt. Margaret Mead szerint a 20. század második felében megfordult a mintaátadás: a fiatalok lettek mintaadók, tőlük tanulnak az idősebbek (Mead 1970).

KÖZJÁTÉK 1968-BAN

1957-ben publikált könyvében H. Schelsky „*szkeptikus nemzedéknek*” nevezte az ifjúságot, azt hangsúlyozva, hogy az ipari társadalmak fiataljai mindenütt bizalmatlanul fordulnak el közélettől és politikától (Schelsky 1957). Aztán tíz év múlva mindez megváltozott.

A második világháborút követő helyreállítási periódus után történelmileg példátlan gyarapodás ment végbe a nyugati országokban. Az 1950-es évektől tartósan növekedett a gazdaság, fogyasztói társadalmak és jóléti államok alakultak ki Nyugat-Európában, az életszínvonal folyamatosan javult. Ennek felelt meg az értékrend is, ami gyarapodásra, az anyagi létfeltételek gazdagítására és javítására ösztönözte tagjait.

A hatvanas évek végének fiatalsága ezzel, a konformista értékekkel, életmóddal és magatartással próbált szakítani. Igazabb értékekre és új kultúrára vágytak a fiatalok, akik nem az áruvilágra, hanem a gazdaságon és fogyasztáson túli célokra összpontosítottak. Világnézeti és esztétikai szempontokat követtek, tehát a szűkös erőforrások és korlátolt javak helyett az igazság, eredetiség, kreativitás értékeire irányultak céljaik. Radikális, közösségelvű ellenkultúrát teremtettek (Klaniczay 2003), a munka és szabadidő, az életmód és az emberi kapcsolatok, a világnézet és a szexualitás új, emberhez méltóbb változataival kísérleteztek. Ezért terjedt el hamarosan a szakirodalomban a „posztmaterális” terminus a fiatalok értékrendjének jelölésére.

A 68-as diákmozgalmak tagjai látványosan követték ezt az értékrendet Kaliforniától Nyugat-Berlinig és Párizstól Prágáig. Lázadó fiatalok hozták létre az *újbaloldali mozgalmakat* is. E mozgalmaknak fontos szerepük volt a vietnami háború ellen tüntetésekben, de tagjaik szemben álltak a politikai hatalom birtokosaival a hidegháború frontvonalának mindkét oldalán.

A lázadó diákokból aztán, a hetvenes és nyolcvanas években felnőttek lettek, s legtöbbjükkel az történt, amit a nemzedékváltás „törvényeire” hivatkozó környezetük várt: lehiggadtak, családot alapítottak, és megállapodott, „normális állampolgár” lett belőlük. (Sőt néhány vezetőjük, mint például a korábbi német külügyminiszter, Joschka Fischer neves államférfivé vált). Eközben a világ sem úgy változott meg, ahogyan az újbaloldal tagjai gondolták. A kapitalizmus nem szenvedett vereséget, inkább megújult, s bár a szocialista pártállamok megbuktak Európában, de velük együtt tűntek el az alternatív szocialista rendszerek perspektívái is. Lettek-e hát tartósabb eredményei a 68-asok küzdelmeinek?

Igen, *maradandó hatásai is lettek* az ellenkultúrának, a Nagy Generáció új képzeeteinek és magatartásnormáinak, stílusának és izlésének. A hatvanas évek végétől apadni kezdett a patriarchalizmus ereje, változtak a nemi szerepek (Gender),

szexuális forradalom játszódott le, pluralizálódtak az életformák, a társadalmi diszkriminációknak egyre több változatát ismerték fel és ítélték el, új kollektív autonómiák születtek, gazdagabb és színesebb kulturális formák terjedtek el. A következő nemzedék, a nyolcvanas évek fiataljai már sok mindenbe belenőttek, a lassú változások sok olyan eredményébe, hatásaiba és következményeibe – a homofóbia elutasításától a hangzások és zenei stílusok sokaságán át a kábítószeres diszkózásig –, amelyek az egykori ellenkultúrából származtak. Nemcsak a rockzene, az uniszex trikó vagy a farmernadrág vált köznapivá, megszokottá, hanem az is, hogy a fiatal nemzedék egyre nagyobb hányada egyetemeken tanul, hogy a lányok dolgozni akarnak és tudnak, hogy oda kell figyelni a környezet szennyezésére és védelmére.

Persze nemcsak ez történt később. Az 1970-es évektől indult el az a folyamat, amelyre *második demográfiai átmenet* néven hivatkoznak a kutatók. Tapasztaljuk, hogy ennek során alaposan változnak a termékenységi arányszámok, növekszik az élettartam, új párkapcsolati formák terjednek el, öregszik a népesség stb. De a hetvenes évektől nagy hatású, egyetemes jelentőségű technikai, gazdasági, népesedési és kulturális változások is elindultak a fejlett országokban. Informatikai forradalom kezdte átalakítani a termelést és fogyasztást, a munkatevékenységeket és a mindennapi érintkezést, a tömegkommunikációt és az emberi kapcsolatokat. Ezt a forradalmat, és a vele járó gazdasági átalakulást csak lassan, nehézkesen tudták követni a szocialista országok, és lemaradásuk a nyolcvanas évek végén rendszerváltással járt.

A 21. század elején már posztindusztriális technika és gazdaság uralta Európát, Észak-Amerikát, Japánt és más országokat, amelyekben kisebbségbe kerültek azok, akiket az iparban vagy a mezőgazdaságban munkásként foglalkoztatottak. Mindeközben még premodern maradványok is feléledtek és a növekvő munkanélküliség és mélyszegénység közepette kényszervállalkozások sora keletkezett. Az új kommunikációs eszközökkel és módszerekkel egyidejűleg bővült az Európai Unió, de ugyanekkor támadtak új életre és nyertek erőt elfeledettnek hitt, kártékony eszmék. Zavaros időszak következett, s tart jelenleg is.

ÉLETÚT-KUTATÁSOK

A kultúra, a társadalomtudományok s azon belül a szociológia történetében is új időszak kezdődött a 20. század végén. Tárgyunk szempontjából a következő fontos fejlemények történtek:

- a) csökkent az érdeklődés a *nemzedékek* problémája, a nemzedékváltás és a konfliktusok témája iránt, viszont

- b) fokozott figyelem irányul az *életutak* változásaira, társadalomtörténeti és szociológiai kérdéseire, s eközben
- c) mindinkább *differentiálódott az egész kutatási terület*, s előtérbe került az egyes nemzedékek – gyerekek, ifjúság, idősek - önálló, más tudományterületektől függetlenített kutatása.

Nézzük meg közelebbről, legalább vázlatosan ezeket a fejleményeket!

NEMZEDÉKEK

A hatvanas évek ifjúságával és nemzedéki konfliktusaival még évekig foglalkoztak szociológusok. Később azonban a Nagy Generáció kikerült a vizsgálódások fókuszából. Az 1990-es évektől viszont békésebben folyt a nemzedékváltás. Sok vizsgálat tanúsítja, hogy az ifjúság nem annyira az idősebbek erőforrásait és hatalmát akarja megszerezni – hiszen azok sok helyen már amúgy is az övéi -, hanem eltérő értékeket és ízlést képviselnek, új típusú emberi kapcsolatokat és magatartásformákat alakítanak ki.

De elméleti és módszertani kételyek is nehezítették a nemzedékek szociológiai kutatását. K. Mannheim koncepciójának veleje a nemzedéki „mi-tudat” történelmi keletkezése volt – s ezt a koncepciót saját korára és környezetére, az 1920-as évekre, a weimari Németország ifjúságára alapozta. Az 1980-as évek közepén azonban H. Jaeger alapos bírálatot írt erről a koncepcióról (Jaeger 1985). Szerinte a weimari időszak nem a fiatalok egységét, inkább éles ellentéteit tanúsítja. Az első világháború lövészárkait megjárt nemzedék egyik részét a nacionalizmus és sovinizmus hódította meg, más részük viszont az uralkodó osztályokat tette felelőssé sorsukért. Ilyen ellentétek közepette nem jöhetett és nem is jött létre egységes nemzedéki tudat - kollektív „lenyomat”.

De az elméleti és módszertani viták, illetve a ritkuló nemzedéki konfliktusok mellett egy új kutatási terület is háttérbe szorította a nemzedékek szociológiai vizsgálatát.

ÉLETÚT-KUTATÁS

Szociológusok csak a 20. század utolsó harmadában kezdtek foglalkozni az emberi élet menetével és szakaszaival. Addig az egész témakört *pszichológusok* kutatták – de többféle előfeltevéssel és más-más szempontokból. A kognitív pszichológia híveit (mint például J. Piaget-t) elsősorban a gondolkodás, a beszéd, illetve a szabálytudat fejlődése foglalkoztatta, míg a magatartástudomány (behaviorizmus) keretében dolgozó pszichológusok azt vizsgálták, hogyan változnak az ingerekre érkező viselkedésszerű reakciók. S. Freud elméletének hívei – például E. Erikson – a személyiség létrejöttét, az én és identitás alakulását, illetve az életszakaszok egymásra következését elemezték a születéstől a halálig. Később sok pszichológust

foglalkoztattak azok a kérdések is, miként alakul a csecsemőkortól az időskorig az intelligencia vagy az énkép, hogyan változik az érzelmi élet vagy a társas hajlam. Az életciklusok szociálpszichológiai vizsgálatában főként a változásokkal járó megoldatlan és megoldott társas konfliktusok váltak fontossá. Például fiatalok elkerülése a szülői családtól, vagy az, milyen feszültségekkel jár a nyugdíjas évek kezdete (Baltes-Brim 1979).

Az ilyen kérdések szorosan kapcsolódtak más tudományágakhoz. A felnőtté válás rítusainak *etnológiai* és *szociálanropológiai* összefüggéseiről először Van Gennep írt könyvet még 1909-ben (Van Gennep 2007), azt mutatva ki, miként szakaszolják az emberi életpályát a különböző kultúrák. Későbbi kapcsolódásokat kínáltak a népesedési tapasztalatok, például az akceleráció okai és hatásai a 20. században, a gyermekmunka tiltásának, illetve az egészségesebb táplálkozás elterjedésének és az életmód megváltozásának következményei.

Szociológusok, demográfusok, szociálpszichológusok, a kultúra vagy a szocializáció kutatói izgalmas kérdések sorát találták az életpályák elemzése során. Ilyen kérdéseket például:

- milyen társadalmi erők határozzák meg az életpályák tipikus menetét?
- különböznek-e az emberek életpályái társadalmi osztályok, csoportok szerint?
- milyen szabályszerűségek fedezhetők fel a fontosabb életesemények időzítésében, az életszakaszok hosszában, egymásra következésében, átfedéseiben?
- miként változnak az életpályák és életszakaszok a jelenben?

Mannheim még nem tehette fel ezeket a kérdéseket és nem ismerhette az olyan kutatások eredményeit, amelyek az egyes életszakaszok történeti változásairól szólnak. Például *M. Kohli* kutatásait, amelyek rámutattak arra, hogy a modernizáció során egyidejűleg lett individualizáltabb és standardizáltabb az életpálya (Kohli 1990). Individualizáltabb, mert a családból és a szülőhelyről könnyebb elszakadni, kiválni, s mert a polgári jogok nagyobb szabadságot nyújtanak az egyéneknek; de standardizáltabb is a növekvő állami beavatkozások és törvények miatt, mint amilyen az általános tankötelezettség és a gyermekmunka tilalma, az életkori határok megállapítása házasságra, hadkötelezettségre, majd pedig nyugdíjra.

A modernizációval olyan helyzetek és folyamatok lettek tömegesek - például a pályaválasztás helyzete vagy az otthonteremtés folyamata -, amelyben alternatívák között kellett választani, de a választásoknak gyakran lett nem helyesbíthető, visszafordíthatatlan eredménye. Az életutak szakaszhatárait a történelem formálta olyan állomásokká, amelyek egy sokkal sűrűbb és változatosabb úthálózaton helyezkedtek el. Így jön létre a *normál életút* szekvenciális modellje, amely „a

kenyérkereső munka rendszere köré szerveződik” (Kohli 1990, 177.). Persze valószínű, hogy e modellel csak az emberek egy részének (s csakis a férfiaknak) az életútját lehet leírni még az ipari társadalmak esetén is. Mégis ez a modell közelíti meg az életpálya történelmileg jellegzetes ideáltípusát (Brückner-Mayer 2005). Azt a típust, amely nem volt jellemző a modernizációt megelőző időkre (amikor hiányzott például az általános tankötelezettség, jogképesség, s amikor a családok nagy hányada termelési egységben élt).

A nemzedéki együvé tartozás azon alapult, hogy a tagokat nagyjából azonos életkorokban érik el az életpálya fontos eseményei: a tanulmányok elkezdése és befejezése, a munkaviszony kezdete és vége, az elköltözés otthonról, a házasságkötés, a családalapítás. Csakhogy a *poszt-indusztriális társadalmak* összezavarták az élepszakaszok szekvencialitását. Az „élethosszig tartó tanulás” korszakában viszonylagossá vált az alapképzések befejezésének jelentősége. A munkaviszony kezdete nem azonos a pályaválasztással (az emberek nem egyetlen alkalommal választanak pályát, hivatás és munkaviszony pluralizálódott és ideiglenes lett). A válások és újrakezdekések alakulása tovább bonyolítja a párkapcsolatokat stb. (Kabai 2005). Ezért írnak újabban az életút „de-standardizálódásá”-nak folyamatairól (Brückner-Mayer 2004). Ezek a folyamatok többféle élepszakaszt és a szakaszok változatos kapcsolódását teszik lehetővé.

„Az életutak »önreflexív» válnak: a társadalmilag eleve adott életút önállóan létrehozott és létrehozandó életúttá alakul át” (Beck 2003, 245.). Az életút kialakítása döntésekből áll, amelyek például a továbbtanulás irányára, helyére, módjára, pályaválasztásra, aztán az otthon maradásra, illetve elköltözésre, párválasztásra, családalapításra, együtt maradásra vagy szétválásra vonatkoznak. E döntések során az egyén Beck szerint egy-egy építőközből, az „életútbeli kombinációs lehetőségekből” hozza létre életútját, s ezért nevezi ezt „*barkácsolt („patchwork”) életútnak*”.

Az életpálya alakítására nagy hatással van a globalizáció, de az is, hogy egy-egy országon belül milyen gazdasági és politikai mechanizmusok segítik elő és próbálják szabályozni a globális gazdasági, politikai erők működését.

Az életút-kutatás így lett a szociológia egyik új ágazata. Eredményeiről már sok publikáció tanúskodik, többek között az Elsevier kiadó 1986-ban indított s azóta már több kötetet megért sorozata, az *Advances in Life Course Research*. E vizsgálatok új meg új kutatási programok eredményeiről számolnak be. Például olyanokról, mint amelyet Magyarországon a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetében kezdeményeztek (*Életünk fordulópontjai*) az életút fontosabb eseményeinek időzítéséről és következményeiről.

TUDOMÁNYOS DIFFERENCIÁLÓDÁS ÉS IFJÚSÁGKUTATÁS

A 20. század utolsó harmadában fokozatosan átalakult a szociológia (Némedi, 2000). Az átalakulással egyidejűleg differenciálódtak a társadalomtudományok: új kutatási egységek keletkeztek, amelyek korábbi tudományos ágazatokat vonzottak magukhoz, s lépésről lépésre háttérbe szorították az alaptudományokat. Legvilágosabb példája ennek az ún. *Gender-kutatások sikere lett*. A pszichológusok, szociológusok, demográfusok, jogtudósok, történészek korábban is foglalkoztak a nők gazdasági, jogi és társadalmi helyzetével, oktatásával és foglalkoztatásával, de csak az 1970-es évek után szerveződtek nagy számban feminista tanszékek, kutatócsoportok és tudományos egyesületek, projektek és publikálási fórumok. Később a figyelem áterjedt a férfi-szerepekre, s a „társadalmi nemek” (a Gender) általános problémáira. Mindezt új szempontok kísérték, amelyek a társadalmi élet és kultúra valamennyi területére kiterjesztették az érdeklődést.

De körvonalazódtak, differenciálódtak és önállósodtak olyan kutatási irányok is, amelyek különböző nemzedékekre, illetve az életút egyes szakaszaira vonatkoztak. Ilyen lett a gyermekiség, illetve az időskor szociokulturális problémáinak kutatása. S ugyancsak ilyen az *ifjúságkutatás*.

Az ifjúsági életszakasz a modern társadalmakban kezdett elkülönülni egyfelől a gyermekkortól, másfelől a felnőttiségtől (Gillis 1974). Az ifjúság jelenkori helyzetét és jellegét a következő változások idézték elő:

- A *tanulmányi idő* kitolódott, a diplomát egyre kevesebben szerzik meg 4-5 év alatt, s az ezredforduló Európájában a fiatalok nagy hányada diák marad 25 év felett is. Sokak számára az egyetem nem betetőzése az intézményes tanulás éveinek, inkább „parkolópálya”. De az iskolarendszer expanziója és a felsőoktatás változásai mellett figyelembe kell venni a következőket is: a munkaviszony új formái alakultak ki, és módosult a *kereső munka* helye az emberek életében; a fiatalok közül sokan nem számíthatnak majdani oklevelüknek megfelelő állásra, számíthatnak ezzel szemben munkanélküliségre, továbbá arra, hogy életük folyamán – talán többször is – új szakismereteket kell szerezniük, és változtatniuk kell munkájuk jellegén, helyén, idején; így nem várható, hogy szilárd *szakmai identitásuk* lesz.
- A *nemi szerepek* változása már korábban elkezdődött. A folyamatot azonban felgyorsította az orális fogamzásgátlók elterjedése és a hatvanas évektől kibontakozó szexuális forradalom. Ezzel párhuzamosan átalakultak a fiúk és a lányok *párkapcsolati* formái, családtervezési normái és gyakorlata. A fiatalok közül kevesebben és később kötnek házasságot, s Európában mindenütt megfigyelhető az életformák és családformák pluralizációja (Spéder 2005; Somlai 2013).

- Homályosak lettek a *felnőtttség kritériumai* (Vaskovics 2000). Az ifjúkor olyan életszakasz, amikor az egyént intenzíven foglalkoztatja a „ki vagyok én?” kérdése, amikor keresi identitását. Csakhogy a posztadoleszcencia a *bizonytalanságok* kora, és a jelenkor kockázat-társadalmainak horizontján nem látni stabil perspektívákat. Az ilyen társadalmak tehát strukturálisan élesztik a bizonytalanságot. Ebből eredeztethetők a fiatalok mentalitásának új vonásai, főként az, hogy halasztják az önállósodást, a saját otthon és háztartás kialakítását, a családalapítását. A 20. század közepén a 30 éves nők túlnyomó többsége már befejezte a gyermekszülés időszakát, ezzel szemben a maiak közül egyre többen csak ekkor kezdik el.

Ilyen tapasztalatokat összesítve már az 1980-as évek óta írnak ifjúságkutatók a posztadoleszcensekről, a kamaszkor elhúzódsáról (Somlai 2007). Sokan azt várták, hogy ez a folyamat éles nemzedéki konfliktusokhoz vezet majd a poszt-indusztriális társadalmakban, ám ez nem következett be.

Persze az új nemzedék ma sem csak „örök diákokból” áll. A legfejlettebb országokban 30-40%-ban találni olyan fiatalokat, akiknek nincs standard munkaviszonyuk, de iskolába sem járnak. A nemzedéken belüli különbségek azokat az egyenlőtlenségeket képezik le – például a középosztálybeliek és a mélyszegények között –, amelyek a posztindusztriális társadalmak szerkezetéből fakadnak.

IRODALOM

- Baltes, P. B. – Brim, O. G. (eds.) (1979): *Life-span development and behavior*. New York, Academic Press.
- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom*. Budapest, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Brückner, H. - Mayer, K. U. (2005): The De-Standardization of the Life Course: What It Might Mean and if it Means Anything whether it Actually Took Place. In R. Macmillan (ed.): *The Structure of the Life Course: Standardized? Individualized? Differentiated?* (Advances in Life Course Research, Vol. 9) JAI Elsevier, Amsterdam–Boston–Heidelberg–London–New York–Oxford–Párizs–San Diego–Francisco–Singapore–Sydney–Tokió. 27-54.
- Garami A. – Mekis D. J. – Németh Á. (szerk.) (2012): *Nemzedéki narratívák*. Budapest, Kijárat.
- Gillis, J. R. (1974): *Youth and History*. New York-London, Academic Press.
- Gyáni G. – Lániczay M. (szerk.) (2008): *Generációk a történelemben*. A Hajnal István kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete, Nyíregyháza.
- Gyurkó Sz. (2008): A büntethetőség alsó korhatára, valamint a gyermek- és fiatalokú elkövetőkkel szemben alkalmazott jogkövetkezmények körüli dilemmák. In Virág Gy. (szerk.): *Kriminológiai tanulmányok* 45. köt. Budapest, OKRI, 73-92.
- Jaeger, H. (1985): Generations in History: Reflections on a Controversial Concept. *History and Theory*, Vol. 24. No. 3 (Oct) 273–292.
- Kabai I. (2005): *Társadalmi rétegződés és életeseemények*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Klaniczay G. (2003): *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*. Budapest, Noran.
- Kohli, M. (1990): Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában. Lásd: Gellériné Lázár Márta (szerk.): *Időben élni*. Budapest, Akadémia Kiadó, 175–212.
- Lackó M. (1988): Harmadik nemzedék. In uő: *Korszellem és tudomány*. Budapest, Gondolat, 307-365.
- Mannheim, K. 2000 /1928/: A nemzedékek problémája. In Ugyanő, *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest, Osiris, 201–254.
- Mead, M. (1970): *Culture and Commitment. A Study of the Generation Gap*. New York, Doubleday and Comp.
- Nagy P. T. (2012): Az egyetemi diplomások a magyar társadalomban 1930-ban és 2000-ben. In Karády V. – Nagy P. T.: *Iskolázás, értelmiség és tudomány a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 137-159.

- Neményi M. (1999): *Csoportkép nőekkel*. Budapest, Új Mandátum.
- Némédi D. (2000): A szociológia egy sikeres évszázad után. *Szociológiai Szemle*, 2. 3-16.
- Schelsky, H. (1957): *Die skeptische Generation*. Düsseldorf-Köln, Eugen Diedrichs Verlag.
- Somlai P. (szerk.) (2007): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest, Napvilág.
- Somlai P. (2013): *Család 2.0*. Budapest, Napvilág.
- Spéder Zs. (2005): Az európai családformák változatossága. Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég*, 37(3): 3-47.
- Szilágyi M. (2008): Összeköt vagy elválaszt? A nemzedék, mint irodalomtörténeti magyarázóelv. In Gyáni G. – Láczy M. (szerk.): *Generációk a történelemben*. Nyíregyháza, Hajnal István Kör - Nyíregyházi Főiskola Gazdaság és Társadalomtudományi Kara, 17-27.
- Van Gennepe, A. [1909] (2007): *Átmeneti rítusok*. Budapest, L'Harmattan.
- Vaskovics L. (2000): *A társadalmi modernizáció és a szülői szerepváltozás összefüggései*. In Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián, 1995-1998. V. kötet. Budapest.